

Dick E.H. de Boer

'Affrike es een groot lant, tmeeste deel es onbecant...'

Aan de hand van de Catalaanse wereldatlas en de werken van de dichter Jacob van Maerlant onderzoekt Dick de Boer de kennis van Afrika in Middeleeuws Europa. Hieruit blijkt dat Europeanen vanaf de dertiende eeuw steeds meer kennis en tegelijk meer belangstelling voor dit continent kregen, niet in de laatste plaats vanwege het lonkende goud en ivoor.

Voor wie zich met pre-koloniaal Afrika in de middeleeuwen bezighoudt, is bovenstaand citaat uit circa 1260 een bevestiging van de afstand die er letterlijk en figuurlijk lag tussen de meeste Europeanen en het 'derde' werelddeel.¹ Maar juist de dertiende eeuw betekende een ommekeer in de blikrichting van Europa. Men ontdekte de buiten-Europese wereld en steeds meer Europeanen waagden zich niet alleen naar het lokkende oosten, waar zijde, specerijen, edelstenen, parels en porselein in de etalage van Azië lagen, maar ook naar het zuiden, om over de bergketens van Noord-Afrika een blik te werpen naar de hete, onherbergzame gebieden, waar de mensen zwart waren, het ivoor wit en het goud heel erg goud.² In deze bijdrage wil ik een impressie geven van de kennis die men in middeleeuws Europa van (West-)Afrika bezat. Daarbij heb ik de werken van Jacob van Maerlant van omstreeks 1275 en de Catalaanse Wereldatlas van omstreeks 1375 als ijkpunten gekozen, omdat ik er van uit ga, dat de Middeelnederlandse dichter en de cartografen die de atlas maakten, hun best hebben gedaan om de verworven kennis te verwerken.³ Zij staan aldus model voor de problematiek van deze bijdrage: hoe onbekend was Afrika eigenlijk voor de Europeanen van de late middeleeuwen?

- 1 De titel is een citaat uit de *Alexanders Geesten* van de dertiende-eeuwse dichter Jacob van Maerlant, zie hierna.
- 2 Een introductie hierop biedt Dick E.H. de Boer, ed., *Kennis op kamelen. Europa en de buiten-Europese wereld 1150-1350* (Amsterdam 1998).
- 3 Dick E.H. de Boer, 'Voor een kaart naar Mallorca', in: *ibid.*, ed., *Europa en de buitenwereld. Middeleeuwen, Moren, Mongolen en meer. Themanummer Spiegel Historiaal* 33 (1998) 60-65.

Barbaren en Ethiopiërs

In de Romeinse oudheid behoorde ook Noord-Afrika tot de *Orbis Terrarum*; de kring landen rond de middenlandse zee, *Mare Mediterraneum*, die zo werd aangeduid door zijn centrale ligging. De Noord-Afrikaanse kusten werden bevolkt door indo-europese mensen die behoorden tot dezelfde cultuurkring als de bevolking van de klassieke Hellenistisch-Romeinse wereld. Nog steeds getuigen Romeinse amfitheaters en mozaïekvloeren in talloze plaatsen van Syrië tot Marokko van die eenheid. Gedurende enkele eeuwen fungeerde die eenheid ook als één geloofskring, toen het Christendom zich door de sociale netwerken van het Romeinse Rijk had verbreid. De Noordafrikaanse bisschop van Hippo, Augustinus, kon uitgroeien tot de grootse theoreticus die een heel millennium zijn stempel zou drukken op het christelijk geloof. Kenmerkend voor deze gang van zaken is dat de naam van het continent is afgeleid van die van het sterkst geromaniseerde deel van de kusten rond Carthago, Africa, dat ook onder moslim beheer als *Ifriqiyah* bekend bleef.

In die vroege eeuwen was handel tussen Europa en Noord-Afrika niet alleen vanzelfsprekend, maar zelfs een levensnoodzaak voor gebieden langs de noordelijke kusten van de Middellandse Zee, die zich moesten voeden met graan uit Sicilië. Egypte en Libië. De razendsnelle expansie van de islam in de tweede helft van de zevende en het begin van de achtste eeuw betekende een forse verstoring van deze symbiose van noord en zuid. Maar historici geloven al lang niet meer in de nagenoeg volledige breuk in de commerciële contacten als gevolg daarvan. Dat de handel ineenschrompelde was veeleer het gevolg van de eigen dynamiek van een Europese economie in contractie, maar verloren ging zij niet. Het zou ook ondenkbaar zijn dat een zo vanzelfsprekende uitwisseling van mensen en goederen verloren zou gaan, vooral bij de straat van Gibraltar, of daar waar al eiland-hoppend de oversteek van Afrika naar Italië relatief eenvoudig was.

Toch bleef zowel voor Grieken en Romeinen als voor de volkeren van de Islam de kennis van het Afrikaanse continent in het noorden en westen lang beperkt tot de strook vruchtbaar land ten noorden van de Sahara en de bergketens van de Atlas. In het oosten reikte de kennis ver zuidelijk langs de Blauwe Nijl tot in Ethiopië en langs de kusten van de Rode Zee en de Golf van Aden. De beroemde wereldkaart die Claudius Ptolemaios in de eerste helft van de tweede eeuw na Chr. in Alexandrië maakte, geeft die kennis en het besef van uitgestrekte onbekende gebieden ten zuiden daar-

van, goed weer.⁴ Het is veelbetekenend dat het woord 'barbaroi' dat de Grieken gebruikten voor allerlei vreemde brabbelaars die onbegrijpelijke talen spraken en dat ook in de Europese cultuur een eigen leven ging leiden,⁵ in de samenleving van de Islam een heel specifieke betekenis kreeg. Het werd als 'berber' de aanduiding voor de blanke, nomadische volkeren die de woestijnen tussen de Nijl en de Atlantische oceaan bewoonden. Ook al werden de Berbers redelijk snel tot de islam bekeerd, toch bleven zij vreemdelingen met een eigen taal.⁶

Dankzij de expansie van het Oost-Romeinse Rijk in oostelijk Afrika, kon het vroege Christendom zich langs de Nijl snel naar het zuiden verbreiden, wat leidde tot het ontstaan van de Koptische kerk (naar het Arabische *al-Qubt* voor 'Egyptisch'). Al omstreeks 350 – ruim voordat het Christendom in het Oost-Romeinse Rijk tot de officiële leer werd verheven – bekeerden christelijke slaven de Ethiopische koning, waarna deze een monophysitische variant van het christendom, met sterk Joodse invloeden, tot staatsgodsdienst maakte.⁷ Mede daardoor bleven de gitzwarte Christenen in Ethiopië gelijktijdig verwant en vreemd, nabij en ver weg. Het feit dat de

Afb. 1. Berber in de Westelijke Sahara, op het derde dubbelblad (rechts) van de Catalaanse Wereldatlas. De tekst, waarvan nog een deel te zien is, vertelt o.a. dat zij 'zich zo kleden dat men alleen hun ogen ziet. Ze leven in tenten en rijden op kamelen'. Bron: Parijs, Bibliothèque Nationale.

- 4 P.D.A. Harvey, *Medieval maps* (London 1991) 51, 54, 56 en 57. Hoewel het Griekse manuscript en de kaart pas in de vijftiende eeuw in een Latijnse versie bekend werden, was men in het westen minstens vanaf de twaalfde eeuw bekend met de inhoud en betekenis ervan. *Lexikon des Mittelalters*. VII (München, Zürich 1994) kol. 312.
- 5 A. Borst, *Medieval worlds, barbarians, heretics and artists in the Middle Ages* (Chicago 1992) 3 ff.
- 6 *Lexikon des Mittelalters*. I (München, Zürich 1980) kol. 1930, s.v. Berber.
- 7 R.R. Post, *Handboek van de Kerkgeschiedenis*. I. *De geschiedenis van de oude kerk (tot omstreeks 700)* (Nijmegen/Utrecht 1962) 149-150. Wilhelm Baum, *Die Verwandlungen des Mythos vom Reich des Priesterkönigs Johannes* (Klagenfurt 1999) 88-91. H.G. Marcus, *A history of Ethiopia* (Berkeley etc. 1994) 7.

islam als een buffer tussen de Latijns-christelijke wereld en deze verre geloofsgenoten kwam te liggen, vergrootte de onzekerheid over dit mysterieuze land. Toen vanaf ca. 1150 de beroemde 'Brief van Pape Jan' een nieuw leven inblies aan de mythe van een ver rijk, waar een schatrijke christelijke priester-koning de scepter zwaaide, was Ethiopië één van de logische opties waar men dat rijk moest zoeken.⁸ Eén van de andere mogelijkheden was India, waar volgens de legende de apostel Thomas het Christendom zou hebben verspreid.⁹ De beeldvorming over het Rijk van Pape Jan werd nog gecompliceerd doordat al in de oudheid verwarring bestond over de ligging van Ethiopië en India. Deze verwarring werd aangewakkerd doordat bij de schematische indeling van de wereld in drieën (volgens het O-T-model) een ruwe afbakening werd aangehouden, waarbij de door de 'O' der oceanen omringde werelddelen van elkaar werden gescheiden door een 'T', waarvan de Middellandse Zee het been en de rivieren Don en Nijl de armen waren. Schematisch geredeneerd hoorde dus een deel van Afrika tot Azië, wat het er niet eenvoudiger op maakte.¹⁰

Maerlant en Afrika

Door al deze omstandigheden was tot het midden van de dertiende eeuw zelfs voor handelaren en hun schippers uit Spanje en Italië die op de Noord-Afrikaanse havens handeldreven, het beeld van Afrika beperkt tot de noordelijke schil. De stap van hun galeien en karvelen op het schip van de woestijn, de kameel, maakten zij niet. Van christelijke slaven die naar de Afrikaanse binnenlanden zijn verkocht, zijn geen getuigenissen bewaard en van de verslagen van missiereizen door bedelmonniken, zoals die rond 1250 naar Azië uittrokken, zijn geen Afrikaanse tegenhangers bekend. Ook de pogingen om in Noord-Afrika (opnieuw) het christendom te verbreiden, waren weinig succesvol: een groepje Portugese franciscanen die in 1219 door het generaal-kapittel van de orde werden uitgezonden op een apostolische missie naar Marokko, werd ogenblikkelijk over de kling gejaagd. Dit leverde hen een posthume carrière als martelaren op, maar betekende geen goede basis voor kennisverwerving. Toch waren de relaties tussen de christelijke koningen van Portugal en de islamitische heersers van Noord-west-Afrika gedurende een groot deel van de eeuw goed en

8 Baum, *Die Verwandlungen*, 123 ff.

9 *Ibidem*, 46 ff.

10 Harvey, *Medieval maps*, 19 ff.; De Boer, *Kennis op kamelen*, 46-47.

waren vanaf ca. 1235 zelfs enkele decennia *studia* van de bedelorden in Tunis, Fez en Marrakesh toegestaan.¹¹

De grootste Middelnederlandse dichter uit de middeleeuwen, de dertiende-eeuwse schrijver Jacob van Maerlant heeft op drie plaatsen in zijn gigantische oeuvre een uitvoerige wereldbeschrijving opgenomen. De eerste was in het leerdicht *Alexanders Geesten*, dat hij omstreeks 1260 schreef als een vorstenspiegel voor de 6-jarige, toekomstige graaf Floris V van Holland. In het zevende boek van dit leerdicht geeft Maerlant in circa duizend verzen een wereldatlas op rijm.¹² In de *Historie van Troyen* die hij een jaar of vier later schreef, nam hij dezelfde tekst opnieuw op, om tenslotte omstreeks 1285 nog een keer groot uit te pakken in het meesterwerk waarmee hij zijn oeuvre zou bekronen, de met ruim 90000 verzen onvoltooid gebleven *Spiegel Historiae*. In deze creatieve bewerking van de *Speculum Historiale* die de dominicaan Vincentius van Beauvais kort voor 1260 voltooidde, zijn de echo's van nieuwe kennis te beluisteren. Toch komt in alle drie de gevallen Afrika er bekaaid van af in vergelijking met Europa en Azië. Uit *Alexanders Geesten* komen de volgende regels:

Affrike es een groot lant,
tmeeste deel es onbecant
al dien lieden, die nu sijn,
om dat heete sonnescijn.¹³

De dichter schrijft de onbekendheid met Afrika dus toe aan de grote hitte. Toch zingt Maerlant ook de lof van Afrika, niet zozeer het hele werelddeel, als wel in het bijzonder Libië, dat hij presenteert als graanschuur van de wereld. Zo sluit hij dus aan bij de klassieke rol van het oude *Ifriqiya*:

Daer es een lant, heet Libia,
Dat meeste lant van Affrika,
Ende es dat beste corenlant,
Dat noit [= ooit] man in die werelt vant

11 Hoogtij der Middeleeuwen. Portugese kunst 12de-15de eeuw (Tentoonstellingscatalogus Gent 1991) 151. Vgl. E. Burman, *The world before Columbus, 1100-1492* (London 1989) 25 en F. Fernández-Armesto, *Before Columbus. Exploration and colonization from the Mediterranean to the Atlantic, 1229-1492* (Philadelphia 1987) 126.

12 Voor een oordeel over Maerlants geografische teksten: F.P. van Oostrom, *Maerlants wereld* (Amsterdam 1996) 151 ff., het hoofdstuk 'Wereld in woorden' als onderdeel van boek drie 'De kennis'.

13 Boek VII, verzen 1679 t/m 1682. Alle citaten uit Maerlant's werk zijn gekozen van

Dit beperkte Afrika-begrip gebruikte hij ook bij de eerdere beschrijving van Egypte: '*...ende gaet west tote Affrike*'.¹⁴ Na Egypte volgt eerst de beschrijving van Europa, om tenslotte aan het werelddeel Afrika toe te komen:¹⁵

*Nu willic voort in Affriken lopen.
Affrike ontfinc die name
Van enen, die van Abrahame,
Comen was, die Affer hiet,
Ende gaet oost, in liege u niet.
Jeghen Egypten an dat sant
Ende gaet noort an Spaengenlant.
West om gaet sine strike
Toten westende van eertrike.*

Eerst geeft de schrijver nog een paar details over de westelijker streken van Noord-Afrika, waarvan hij ongetwijfeld vermoedt dat ze zijn lezers – die hun klassieken kennen – zullen aanspreken: over Carthago, Dido en Aeneas, over Numidië en Jugurta. En uiteraard een korte passage over '*...die stat, daer in las / Die goede sinte Augustijn, / Die heet Ypone* [dus: Hippo; DdB] *in latijn*'. Maar dan kan hij er niet omheen: het enige dat verder over Afrika te zeggen is, zijn verhalen over de streken die zuidelijker liggen, Ethiopië en de woestijn. In de passage hierover geeft Maerlant de onzekerheid van de Europeanen weer, door de verschillende opties voor de ligging kort te vermelden: er was een Ethiopië 'boven' Egypte, waar de Nijl ontspringt, het Ethiopië in de buurt van India, en tenslotte Ethiopië-in-Afrika. Alle drie bewoond door zonverbrande zwartjes; en ten zuiden daarvan de woestijn:¹⁶

*Etyopen es danen [= van daaruit] suutwaert,
Dat na Etham gheheten waert.
Dus vintmen Etyopen drie.
Dat een es, dat segghemen mie,
Boven Egypten dat Etyopen,
Daer Nilus uut comt ghelopen:*

de CD-Rom *Middelnederlands* (Den Haag, Antwerpen 1998).

14 *Alexanders Geesten*, boek VII, verzen 1621-1624 en vers 1213; *Historie van Troyen*, vers 28704, '*...het gaet westwert tot Affrycke*'

15 *Alexanders Geesten*, boek VII, verzen 1612 t/m 1620.

16 *Alexanders Geesten*, boek VII, verzen 1643 t/m 1664; de onderstrepingsen zijn van mij.

*Dander staet bat Inden na,
Daer staet die stat, heet Sabba,
Daer Sibilla vrouwe af was,
Alsmen hier te voren las.
Dat derde es in Affrike.
In elc vintmen sekerlike
Swarter more menech een.
Dat en es loghene engheen.
Suutwaert van desen Etyopen
Ligghen grote woestine open
Allen lieden onbekent,
Want daer es menech serpent
Ende daertoe menegherande dier,
Allen lieden onghehier [= onguur, angstaanjagend],
Ende dor die hitte vander sonnen
Es dat lant al ongewonnen [= onontgonnen].*

Verder weet Maerlant niets anders te melden dan dat er een Atlasgebergte is dat zijn naam ontleende aan een koning Atlas, die boven op die berg astronomische werkjes schreef. Marokko, 'daer meneghe stede wel gheaisiert [= versterkt] binnen es, en dat aan de voet van de Atlas ligt, komt in *Alexanders Geesten* wel voor, maar als een van de vele 'eylanden' die 'buten European' liggen. Van Oostrom stelt terecht 'men kan zich er natuurlijk vrolijk over maken dat Maerlant kennelijk meende dat Marokko een eiland was. Maar voor een wereld die nu eenmaal nog niet in het Afrikaanse continent was doorgedrongen is dat veel minder opmerkelijk dan het feit dat omstreeks 1260 een dichter op Voorne blijkt te weten dat Marokko bestond, hoe het heette, en dat het goed versterkte steden kende'.¹⁷

De *Spiegel Historiael* heeft – als berijmde wereldgeschiedenis – een heel andere structuur en begint met het scheppingsverhaal, waarna de schrijver eenmaal bij de zonen van Noach aangekomen, een excursie maakt in de vorm van een lange wereldbeschrijving. Opnieuw beschrijft Maerlant eerst Azië in een reeks korte hoofdstukken, dan doorkruist hij Europa, met een route die in Spanje eindigt (eerste 'parti', XXVII, verzen 47 en 48):

*Dit es dwestende van European,
Nu moeten wi tAffrike wart lopen.*

Dan volgen de hoofdstukken XXVIII en XXIX, met de titels 'Van Affrike

¹⁷ Van Oostrom, *Maerlants wereld*, 157.

ende haren lande' en 'Van Yengis ende Mauritanie', die samen de beschrijving van Afrika bevatten. Uiteraard zijn alle ingrediënten uit de eerdere

Afb. 2. Zwarte inwoner van Afrika als kameeldrijver, op het vierde dubbelblad (links) van de *Catalaanse Wereldatlas*. De woorden 'neger' (naar het Latijnse *niger* = zwart) en 'moor' (naar het Griekse (*ajmauros* = zwart) zijn allebei als kleur-adjectieven ontstaan. Boven de kameeldrijver staat 'desert de Hasahra' (Sahara-woestijn). Bron: Parijs, Bibliothèque Nationale.

beschrijvingen voorhanden. In de kwart eeuw die verstreken was sinds het schrijven van *Alexanders Geesten* was de wereldkennis nog niet spectaculair veranderd; maar toch heeft Maerlant nieuwe informatie opgenomen, over Marokko (nu op het vasteland bij de straat van Gibraltar, die hij als 'strot' (*stroch*) van de Middellandse Zee beschrijft),¹⁸ Cyrenaïca, de Pentapolis en Tripolitanië, over saffieren en 'olyebomen'. Ook beschrijft Maerlant het land Gotulya, waar men nauwelijks water of putten, rivieren of beken kan vinden wegens een enorm gebrek aan bronnen ('*der fonteynen breke*'),¹⁹ en waar leeuwen, luipaarden en tal van andere dieren leven. De *Gaetuli* waren in de oudheid bekend als een in de Noord-West-Afrikaanse woestijn levende stam. De naam daarvan leefde voort als naam voor de gebieden ten zuiden van Marokko. Op de *Catalaanse Wereldatlas* van omstreeks 1375 – die hieronder nog nader zal worden

besproken – komt dit voor in de variant *Gozola* en in een beschrijving van een – al dan niet fictieve – wereldreis door een anonieme franciscaan van omstreeks 1350 wordt het aangeduid als '*Gazula*'.²⁰ Ook de vermelding van Numidië, dat '*geen verdrogeder zant*' is, maar wouden en bergen heeft, waar men wilde ezels en paarden vindt en marmer kan winnen, is een

18 *Ibidem* en *Spiegel Historiael*, eerste parti, XXVIII, vers 10.

19 *Spiegel Historiael*, eerste parti, XXVIII, vers 57 ff.

20 C. Markham (ed.), *The book of knowledge of all the Kingdoms etc., by a Spanish Franciscan*. Hakluyt Society, 2nd series, nr. 29 (London 1912) 27 en 33; N.F. Marino, *El Libro del conocimiento de todos los reinos* (*The book of knowledge of all kingdoms*), edition, translation and study by -. Medieval and renaissance texts and studieas, 198 (Tempe 1999) 47-49 en 57.

mengeling van oude noties en nieuwe kennis.

Boeiend is de manier waarop Maerlant beschrijft hoe een grote berg voorkomt dat in Mauritania - het land 'van swarthenen' - het zand van de woestijn de akkers zou bedekken; het zand dat bij wind golft al was het een zee. De beeldende beschrijving doet recht aan de wijsheid van de Sahara:

*Altemale bewesten him
Tote datmen coemt ter groter zee,
Vindmen eerst dat zant min no mee.
Ne dade die berch, dat grote zant
Soude bedecken dat corenlant.
In dat zant, alst wayt te waren,
Gaen dicken also grote baren,
Alse offet indie zee ware.²¹*

Als Maerlant nog een indruk heeft gegeven van het mysterieuze rijk Garamantis, ten zuiden van Numidië, waar men 'simmen' (= apen, vergelijk chim-pansee), 'struessen' (= struisvogels) en 'draken' (bedoeld is waarschijnlijk: slangen) vindt, en waar met een beetje geluk ook nog 'elpendiere', oftewel olifanten 'also wel / Nu in Indien ende nieuweren el' (minstens zo goed als in India of waar ook maar) je pad kruisen, heeft zijn Vlaamse of Hollandse lezer-luisteraar een beter beeld dan ooit tevoren gekregen van de ongehoorde schoonheden van Afrika (zie ook afb. 4).

Maar hoe zat het ook al weer met Ethiopië; bestonden er daar geen drie van? Gelukkig heeft Maerlant in dit opzicht inmiddels bijgeleerd:

*Men vint der Etyhopen twee:
Deen in Asya bi India,
Ende dit ander in Affrica.²²*

Slechts het laatste werkt hij hier uit; deels met oude elementen, maar daarnaast voegt hij nieuwe, deels fantastische informatie toe. Details over edelstenen zoals *jacint*, beroemd om hun diepblauwe kleur, de groene *crisopras* met gouden vlekjes en over de uit slangekop gewonnen *dragontides* moesten de lezer wel overtuigen van de wonderen van Ethiopië. En dat er ook nog zoveel kaneel groeide als nergens anders (*niewer mee*) vergrootte de aantrekkingskracht.²³

21 *Spiegel Historiael*, eerste parti, XXIX, vers 7 ff.

22 *Ibidem*, verzen 50 t/m 52.

23 *Ibidem*, verzen 27 t/m 36 en 39 t/m 49.

...Ethyopen es daer af zuut:
Alt volc hevet daer zwerte huut;
Want die zonne die es daer
Tallen tiden meest naer,
Om dat tlant, alsemen seghet,
Rechts onder den middach leghet,
Tallen tiden so eist daer heet.
Daer dat lant ten westen geet,
Eist al berch ende zant;
D'oestende es al woeste lant.

...

Men vint in dit Ethyopen
Menegerande wilt volc lopen,
Ende menege wonderlike gedane,
Ende sulc dat wonder te siene es ane.
Hets vul serpente ende wilder diere
Ende draken groot ende ongiere;
Uut haren hovede plegemen des,
Te nemene den steen dragontides.
Jacincten ende crisoprassen
Die in ghenen lande wassen,
Caneele en wast daer niewer mee.

De toevoeging dat het Atlasgebergte zou liggen tussen dit Ethiopië en de 'zee droge' (= de Sahara) is een kleine smet op het blazoën van de Middel-nederlandse dichter. Toch lijkt de *Spiegel Historiae* te bevestigen dat de kennis over Afrika in beweging was.

In de eeuw die volgde op het schrijven van de *Spiegel Historiae* zou die kennis een nieuwe impuls krijgen. Dat had vooral te maken met twee ontwikkelingen: allereerst intensiverde de verdergaande penetratie van de Islam de uitwisseling van mensen, kennis en goederen binnen de islamitisch-Afrikaanse wereld. Bovendien leidden de toegenomen handelscontacten tussen de kustlanden ten noorden en ten zuiden van de Middellandse Zee tot doorgifte van kennis. De transitohandel en de controle van de wegen die de Noordafrikaanse havens verbonden met de zuidelijke goudvelden van Ghana waren in de regel in de handen van Berber 'middlemen'. Er waren tot in de late middeleeuwen geen rechtstreekse contacten tussen de Soedan en de handelaren uit het Middellandse Zeegebied. In de negende eeuw reisde goud naar het noorden via verschillende routes: een oostelijke van Gao-gao naar Kairouan en het Nabije Oosten, en

een westelijke naar Sijilmassa, Tlemcen en *al-Andalus*. Een derde, nog verder naar het westen, ontwikkelde zich in de twaalfde eeuw.²⁴ Langs die wegen kwam met de Afrikaanse waren nieuwe informatie naar Europa.

Van Mali naar Mekka

De penetratie van de Islam kreeg in verschillende etappes zijn beslag, nadat in de zevende eeuw de veroveringsgolf van Bedouïnen-arabieren langs de Noordafrikaanse kusten was gerold. In de achtste eeuw gingen grote delen van de Maghrib (van *ma-gharab* = waar de zon onder gaat = het westen) zoals islamitisch Noord-Afrika genoemd werd, een eigen koers varen, soms met afwijkende varianten van de islam als geloof. In de tiende eeuw kreeg een Fatimidische Berber-dynastie zelfs de macht in Egypte. Geleidelijk breidde de Islam zich nu ook naar het zuiden uit: eerst naar Nubië en Oost-Soedan, van daar in de elfde eeuw in westelijke richting naar het grote Sahel-rijk van Ghana. Daar hadden moslims al eerder toestemming gekregen zich in Ghanese steden te vestigen, waar zij zelfs als adviseurs op het gebied van recht en bestuur aan het Ghanese hof werkten.²⁵

Gelijktijdig leidde een expansiebeweging van islamitische Berbers ertoe dat de Almoraviden-generaal Abou Bakr ibn Omar in 1076 vanuit het noorden een einde maakte aan het Ghanese rijk.²⁶ Na diens dood in 1087 hadden vooral Berber-heersers het in westelijk Afrika voor het zeggen, terwijl Ghana in kleinere stammenrijkjes uiteenviel. Pas met de stichting van het rijk van Mali in het midden van de dertiende eeuw door de magiër Sundjata, de leider van een Mande-clan aan de bovenloop van de Niger, veranderden de machtsstructuren in het 'goudland' van Afrika. Vanuit het bestuurscentrum dat eerst in de (verdwenen) stad Malli, later in Timboektoe gevestigd was, beheersten de heersers van Mali een uitgestrekt savannenrijk. Sundjata bekeerde zich tot de islam, die hij als 'staatsgodsdienst' invoerde. Vanaf dit moment werd de heerser in Mali officieel aan-

24 O.R. Constable, *Trade and traders in Muslim Spain. The commercial realignment of the Iberian peninsula, 900-1500* (Cambridge 1994) 201.

25 N. Levtzion, *Ancient Ghana and Mali*. Studies in African History; 7 (London 1973) passim. Zie ook de prima website van prof.dr. Richard Hooker van Washington State University: www.wsu.edu:8080/~dee/CIVAFRCA.

26 R. Oliver en J.D. Fage, *A short history of Africa*, (tweede druk; Harmondsworth 1968) 85 ff.; uitvoeriger R. Cornevin, *Histoire de l'Afrique. Tome I. Des origines au XVIe siècle* (Paris 1962) 345 ff.

geduid als '*mansa*', een titel die keizer, of koning betekent en bij Arabische auteurs als Ibn-Battoeta het equivalent van sultan is.²⁷

Sundjata en zijn opvolgers controleerden de handelsroutes langs de Niger en door de Savannen en beheersten de aansluiting van die routes op de karavaanverbindingen door de Sahara naar het noorden. Door de introductie van de katoenverwerking gaven zij een impuls aan de economie van hun rijk en door het bouwen van moskeeën, en het stichten van bibliotheken en moslimscholen (*madrasahs*), stimuleerden zij het culturele en religieuze leven. De expansie van Mali leidde ook tot het inrichten van een eigen vloot. Recentelijk besteedde *De Volkskrant* aandacht aan een boek van de Malinese historicus Gaoussou Diawara, waarin hij (niet als eerste overigens) stelt dat *mansa* Abubakari II kort na 1300 het initiatief nam voor reizen naar Amerika.²⁸ Dit verhaal is gebaseerd op een bericht van de Arabische schrijver Ibn Fadl Allāh al-Umari (1301-1349) dat Abubakari in het jaar 1310 een vloot van 400 schepen naar het westen zou hebben uitgezonden, waarvan er het jaar daarop maar één terugkeerde. Op grond van verhalen van de bemanning zou de koning een tweede vloot hebben uitgerust, de macht hebben overgedragen en zelf zijn vertrokken. Hoewel van die reis niemand terugkeerde, denkt men dat deze vloot, gedragen door de sterke stroming, in Zuid-Amerika beland is. Nieuw is het gegeven dat chemische analyses van gouden speerpunten die Columbus vergaarde, naar West-Afrika wijzen als plaats van herkomst van het edelmetaal.

Het centrum van het rijk van Mali verschoof naar het oosten, toen Abubakari's opvolger, *mansa* Musa (1312-1337) een enorme expansie verwezenlijkte, door de verovering van de 'stadstaten' van Djenné, GaoGao en Timboektoe. Dit stimuleerde een staatsvormingsproces,²⁹ waarbij Timboektoe uitgroeide tot de belangrijkste stad ten zuiden van de Sahara. Deze 'Black Moses' (Musa = Mozes) verwierf in de hele wereld faam door in 1324, in navolging van zijn voorgangers, een pelgrimstocht naar Mekka

27 Oliver en Fage, *Short history*, 86; Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, 350; R. van Leeuwen, *Ibn Battoeta. De Reis. Gekozen, uit het Arabisch vertaald en van aantekeningen voorzien door* – (Amsterdam, Leuven z.j. [1997]) 337.

28 *De Volkskrant*, 15 december 2000, spreekt van 'De West-Afrikaanse keizer Abukari II' en verwijst naar het werk van een team Malinese deskundigen onder leiding van Tiemoko Konate.

29 B. Barry, *Senegambia and the Atlantic slave trade* (Cambridge 1994) 6, stelt terecht '... it was Mali's impact that catalyzed the transformation of the region's kinship-based societies into states'.

te maken. Zijn *hadj*, waarvan een beroemd relaas is geschreven door de Arabische geschiedschrijver Ibn-Khaldun (gest. 1406),³⁰ is legendarisch geworden door het gigantische gevolg dat hij bij zich had en door de goudschat die hij op honderden kamelen meenam. Daarvan gaf hij in Caïro zoveel uit, dat de goudprijzen tijdelijk kelderden!

Interessant is de beschrijving die de beroemdste Arabische reiziger uit de veertiende eeuw, Ibn-Battoeta, gaf van zijn verblijf van acht maanden in 1352 in Mali. In zijn verslag maakte hij overigens een klassieke fout die alle Arabische auteurs maakten en die de Europeanen zonder contra-informatie wel moesten overnemen, namelijk dat hij de Niger aanzag voor een westelijke tak van de Nijl. Ibn-Battoeta beschreef ook de weelde aan het hof van *mansa* Soelaiman (1341-1358).³¹ Zijn relaas geeft een indruk van de mengeling van Afrikaanse cultuur met islamitische en zelfs Europese elementen:

*Soms houdt de sultan ... audiëntie in de misjwaar (= raadszaal). Daar is een stenen bank onder een boom, met drie treden, die banbi worden genoemd. Hij is met zijde bekleed, er liggen kussens op en erboven staat een zonnescherm, dat er uitziet als een zijden koepel, met erbovenop een gouden vogel, zo groot als een valk. De sultan komt uit een deur op de hoek van het paleis, met een boog in zijn hand, een pijlkoker op zijn rug en op zijn hoofd een gouden muts, bevestigd met een gouden band met franjes die zo scherp zijn als messen en meer dan een handspan lang. Meestal draagt hij een harige rode mantel van Europese make-lij, die al-moetanfas wordt genoemd. Voor hem uit lopen zangers met gouden en zilveren kanabir (= tweesnarige mandoline) in hun hand en achter hem ongeveer driehonderd gewapende slaven...*³²

Tenslotte vertrok Ibn Battueta, nadat hij uit zijn moederstad Fez een brief had ontvangen met de oproep om naar huis terug te keren. De thuisreis voerde hem, net als de heenreis, door 'Sijilmassa, in het land der zwarten, een prachtige stad, waar veel smakelijke dadels groeiden'.

Sijilmassa bekleedde vanaf de tiende eeuw een sleutelpositie op de handelsroutes die via de Sahara naar het noorden liepen. Het werd aangeduid als 'de koningin van de Sahara'. De stad komt al voor in het 'Boek van de routes en de koninkrijken' waarin Ibn Hawqal in 987 een hoofdstuk wijdde aan Kairouan en Sijilmassa en aan de Magrib in het algemeen. Hij schrijft 'de exportartikelen van de Maghrib naar het oosten zijn mooie mullatten-

30 Levtzion, *Ancient Ghana and Mali*, 208-217 en talloze andere auteurs.

31 Van Leeuwen, *Ibn Battueta*, 336-356.

32 *Ibidem*, 339-340.

meisjes, die de concubines worden van de Abassidenprinsen ... andere export-artikelen zijn jonge, knappe Europese slaven, amber, zijde, kleding van fijne wollen stoffen, wollen rokken, kleden, ijzer, lood, kwik, eunuchen uit de landen van de negers en van de slaven. Mensen bezitten daar prachtige trekpaarden en kamelen die tegen uitputting bestand zijn, die zij van de Berbers verkrijgen ... Kairouan en Sijilmassa zijn vergelijkbaar in de weldadigheid van hun klimaat en hun nabijheid van de woestijn. Voortdurend verlaten rijke karavanen Sijilmassa op weg naar de Soedan en brengen enorme profijt aan de inwoners van die stad...'.³³ Dit profijt werd bevorderd doordat hier het aangevoerde Soedanese goud werd aangemunt.³⁴ Dat bleef zo door alle eeuwen heen, ook toen de politieke versnippering in de Ghanees-Malinese gebieden leidde tot problemen met de aanvoer van goud, die pas aan het eind van de dertiende eeuw verminderde. In de glorie dagen van *mansa* Moesa en zijn opvolgers kwam Sijilmassa opnieuw tot een ongekende bloei, die de hele veertiende eeuw voortduurde.

Uit het verre Afrika

Dat aan het eind van de dertiende eeuw koopwaar die via dit West-Afrikaanse handelssysteem naar de kusten van de Middellandse Zee kwam, ook de Nederlanden bereikte, blijkt uit een overzicht van de belangrijkste waren op de jaarmarkten in Brugge, dat omstreeks 1300 werd opgesteld. Na een lange lijst van producten uit de verschillende Spaanse koninkrijken, volgen de artikelen uit Afrika. Waarschijnlijk namen schepen van Italiaanse en Spaanse kooplieden, soms met 'Moren' als bemanningsleden, deze goederen mee naar Vlaanderen:

Uit het Noord-Afrikaanse koninkrijk Fez komen was, lederwaren en pelzen. Uit het koninkrijk Marokko komen dezelfde goederen met bovendien komijn en esdoorn. Uit het koninkrijk Sijilmassa, dichtbij de Sahara gelegen, komen dadels en witte aluin. Uit het koninkrijk Bougie komen schaapsvachten, lederwaren, was en puimsteen. Uit het koninkrijk Tunesië komen dezelfde artikelen als uit Bougie'.³⁵

Opmerkelijk is dat in het overzicht geen melding wordt gemaakt van de

³³ Lopez, Raymond, *Medieval trade*, 52-53.

³⁴ Levtzion, *Ancient Ghana and Mali*, 22.

³⁵ De Boer, *Kennis op kamelen*, 16; de hele tekst is te vinden in E. Aerts, W. Dupon en H. Van der Wee, *De economische ontwikkeling van Europa : documenten Dl. I: Middeleeuwen 950-1450* (Leuven 1985).

aanvoer van goud uit Afrika, hoewel het wel degelijk een essentiële rol speelde in Europa. Dat was al zo in de periode tot ca. 1250,³⁶ maar het belang nam alleen nog maar toe toen het goudgeld in de veertiende en vijftiende eeuw in steeds grotere aantallen ging circuleren. Goud wordt in de Brugse lijst slechts genoemd als importartikel uit Hongarije en Bohe-men.³⁷ Onmiskenbaar leidde de Malinese controle over de routes in de jaren na 1300 tot een opleving van de goudtransporten via Sijilmassa. Daarbij zijn twee fasen te onderscheiden. De eerste fase kenmerkte zich door zeer grote goudexporten tijdens de expansie van het grote rijk van Mali tot het midden van de veertiende eeuw. Een tweede bloeiperiode was er in de tweede helft van de vijftiende eeuw, toen het rijk van Mali plaats had gemaakt voor het rijk van Songhai en de handelsroute Timboektoe-Tunis via de noordelijke Sahara-route een hernieuwd belang kreeg.³⁸ Dit hield de begeerte van de Europeanen levend om eindelijk de weg te vinden naar de *Goudrivier*, de Rio d'Oro, die door de verre verten ten zuiden van de Sahara moest stromen.

Afrika op de kaart gezet

Dat de gebieden ten zuiden van de Sahara slecht vertegenwoordigd waren in het werk van Jacob van Maerlant, hoeft, gezien het voorafgaande, nauwelijks te verbazen. Maar daarmee rijst wel de vraag in hoeverre de ontwik-

36 R.A. Messier, 'The Almoravids. West African gold and the gold currency of the Mediterranean basin', *Journal of the economic and social history of the Orient* 17 (1974) 31-47, vooral 32 ff. Fundamenteel is E.W. Bovill, *The gold trade of the Moors* (Oxford 1958). Een nuttig overzicht van het belang van het 'Gold of Sudan' is te vinden bij D. Abulafia in vermeerderde tweede druk van M.M. Postan en E. Miller (eds), *Cambridge economic history of Europe. Volume II. Trade and industry in the Middle Ages* (Cambridge etc. 1987) 467 ff.

37 Volgens Soszár Paulinyi, 'The crown monopoly of the refining metallurgy of precious metals and the technology of the cameral refineries in Hungary and Transsylvania in the period of advanced and late feudalism (1325-1700) with data and output', in: H. Kellenbenz (ed.), *Precious metals in the age of expansion. Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, bd. 2 ([Stuttgart] 1981) 27-41, m.n. 37 ff., bereikte de edelmetaalproductie in Hongarije tussen 1330 en 1380 een hoogtepunt.

38 H. Kellenbenz, 'Final remarks: production and trade of gold, silver and copper, and lead from 1450 to 1750', in: Kellenbenz, *Precious metals*, 307-362, i.h.b. 311-312. H. van der Wee, 'World production and trade in gold, silver and copper in the Low countries, 1450-1700', *in ibidem*, 79 ff.

kelingen tussen ruwweg 1250 en 1350 de beeldvorming en kennis van de Europeanen hadden beïnvloed. De werken van auteurs als Ibn-Khaldun, al-Umari of Ibn Battuta waren zeker niet in een vertaling in Latijns-christelijk Europa bekend. Maar slaagden hun verhalen er dan misschien wel in om door de cultuurcontacten in de mediterrane wereld, via zeelieden, kooplieden en geleerden het westen te bereiken? De beroemde *Catalaanse Wereldatlas* is een schitterende toetssteen voor die kennis.

In het derde kwart van de veertiende eeuw was Mallorca een van de belangrijkste cartografische centra van Europa. Sinds de verovering in 1229 door koning Jaime I van Aragon hoorde het bij het gekerstende deel van Spanje, maar arabieren en joden bleven er belangrijke bevolkings-, geloofs- en cultuurgroepen. Dit was de reden waarom de beroemde geleerde Ramon Llull er discussies tussen de drie religies organiseerde en in 1276 zelfs een soort Franciscaanse vertaalschool oprichtte.³⁹ Het was eveneens logisch dat koning Pedro el Ceremonioso kort voor 1375 bij de Joodse cartograaf Abraham Cresques op Mallorca een pronkatlas bestelde, als geschenk aan de Franse koning Karel VI.⁴⁰ Deze koning had een levendige interesse in de wereld, die was aangewakkerd door het prachtig geïllustreerde exemplaar van de *Reizen van Jean de Mandeville*, dat hij vier jaar eerder ten geschenke kreeg van zijn lijfarts Gervaise Crétien.⁴¹ Zo smolten fictie en werkelijkheid ineen voor de gekroonde toeschouwer, en tezamen voedden zij de fascinatie van velen aan het hof.

De Catalaanse atlas was niet de oudste Europese kaart die kennis over Afrika verstrekke. Zelfs de O-T-kaarten boden een rudimentaire herinnering aan de overgeleverde geografische kennis, en de beroemdste van die kaarten, de (in 1943 vernietigde) Ebstorf-kaart van kort voor 1250, bevatte – naast een sierrand met bizarre creaturen – topografische details.⁴² Maar pas de nieuwe cartografie van de veertiende eeuw, op basis van zogenoemde

39 De Boer, *Kennis op Kamelen*, 114-119.

40 Marino, *Libro del conocimiento*, XXVIII–XXIX. Voor de bestudering heb ik gebruik gemaakt van de facsimile-uitgave door H.-C. Freiesleben, *Der Katalanische Weltatlas vom Jahre 1375, nach dem in der Bibliothèque Nationale, Paris, verwahrten Original farbig wiedergegeben. Mit Einführung und Übersetzungen von* – (Stuttgart 1977).

41 M.C. Seymour, *Sir John Mandeville. Authors of the Middle Ages 1* (Aldershot 1993) 4, 6; *En toch was ze rond ... Middeleeuws mens- en wereldbeeld* (tentoonstellingscatalogus; Brussel 1990) 17 ff. en 131 (afb.).

42 J. Desanges, 'L'Afrique sur la carte d'Ebstorf', in: R. Chevallier (ed.), *Colloque international sur la cartographie archéologique et historique* (Paris 1972), 33-41.

'portolaan-kaarten' werd nauwkeuriger. Al in 1339 tekende Angelino Dulcert voor het eerst een kaart met daarop de 'rex Melly'.⁴³ Daarmee waren de jongste ontwikkelingen in de Afrikaanse binnenlanden letterlijk op de kaart gezet. Of de berichten over de oogverblindende bedevaart van de Malinese vorst toen al op Mallorca waren beland, is onduidelijk, maar in het begin van de jaren 1370 verwerkte Cresques alle nieuwe kennis, waarover hij kon beschikken. Het kaartbeeld werd daarbij – volgens een oude traditie – ondersteund door tekstuele informatie, die de atlas tot een waar plaatjesboek maakte.⁴⁴

Op het kaartblad waarop onderaan West-Afrika is afgebeeld, is *mansa Musa* in volle pracht te zien als negerkoning met een klomp goud in zijn hand. Links Tagaza (Taghaza), de belangrijkste stad op weg naar het noorden en daaronder staat met grote sierletters *GINVIA*, of het grote rijk van Guinea, zoals Mali ook bekend stond. De tekst rechts van de knop van zijn scepter bevestigt dit: *'aquest senyor negro es appellat masse Melly, senyor dels negres de Gyiena; aquest rey es lo pus rich el pus noble senyor de tota esta*

Afb. 3. De heerser van Mali op het derde dubbelblad (rechts) uit de *Catalaanse Wereld-atlas*. De negerkoning blijft anoniem doordat hij wordt aangeduid als 'masse Melly', wat dus eigenlijk 'de mansa van Mali' betekent. Bron: Parijs, Bibliothèque Nationale.

43 N. Levtzion, 'The early states of the Western Sudan to 1500', in: J.F.A. Ajayi en M. Crowder (eds.), *History of West Africa I* (derde druk; Londen 1985) 142.

44 Margriet Hoogvliet vestigde in haar dissertatie *Mappae mundi; pictura et scriptura. Textes, images et herméneutique des mappemondes du Moyen Age long (XIIIe-XVIe siècles)* (Groningen 1999) terecht de aandacht op de tegenhanger van dit fenomeen, namelijk dat zelfs afbeeldingloze teksten als 'mappa' werden betiteld.

partida per labondancia de lor lo qual serecull en la suua terra (deze negerheer wordt massa Melli genoemd, heer van de negers van Guiana; deze koning is de rijkste en de edelste heer van heel dat gebied door de overvloed aan het goud dat in zijn land gewonnen wordt).

Links van hem ligt de 'ciutat de Melli', waarmee de oorspronkelijke hoofdstad van het Rijk Mali bedoeld is; aan zijn voeten de stad Tenbuch (Timboektoe), daar onder een groot meer, dat kennelijk wordt gezien als de bron van de Niger, die naar rechts stroomt langs de steden Geugeu (het huidige Gao) en Niayma (het huidige Niamey). Op het volgende kaartblad is Oost-Afrika weergegeven, waar de Niger zijn loop vervolgt. Opnieuw is daar Niayma afgebeeld, dan Zogde (Sokoto in Nigeria?; zie ook afb. 2). De 'rey de organa', is een blanke vorst, waarvan op de kaart vermeld staat: 'hier is de koning van Organa, zelf een Sarraceen, die voortdurend met de Sarracenen aan de kust oorlog voert, evenals met de andere arabieren'. Onder diens voeten stroomt de vermeende combinatie van Niger en Nijl. Daar in de dichte wouden van tropisch Afrika ging kennelijk de geografische kennis in de wildernis verloren, of liever, daar op de kaart sloot de beschikbare kennis van Abraham Cresques rechtstreeks aan bij de aard-

Afb. 4. Op het vierde dubbelblad (links) van de Catalaanse Wereldatlas van 1375 is de blanke heerser van het mysterieuze rijk van Organa, aan de veronderstelde verbinding tussen Niger en Nijl te zien. Hier is ook een van Maerlants 'elpendiere' te zien. Naar het oosten ligt Nubië. Bron: Parijs, Bibliothèque Nationale.

rijkskundige informatie die in de Arabische wereld op schrift was gesteld.

Hoewel de verhalen van de wereldreiziger uit Fez formeel niet bekend waren in Europa, had de Iberische wereld blijkbaar toegang tot het kennis-complex van de Arabische wereld. Dat heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat juist in deze periode de contacten met Noord-West-Afrika steeds intensiever werden. Dat geldt niet alleen voor de cartografen van Mallorca, maar ook voor zeelieden uit de Spaanse en Portugese havens en voor bedelmonniken uit Iberische orden. Hiervoor kwam al even het *Libro del conocimiento* ter sprake.⁴⁵ De anonieme auteur van dit werk, die van zichzelf alleen maar zegt dat hij in 1305 in Castilië geboren is, beschrijft in zijn boek een reis door alle koninkrijken van de wereld en geeft soms heel beknopte, soms uitvoeriger informatie over zijn route. Telkens beschrijft hij met een heraldische fascinatie de vlag van de heerser in een bepaald gebied. De verschillende manuscripten bevatten dan ook tekeningen van die vlaggen.⁴⁶ De verwantschap met de portolanen en de Catalaanse wereldatlas is zo sterk, dat men haast zou vermoeden dat het boek omstreeks 1350 is geschreven als een toelichting bij zo'n kaart in de vorm van een (fictieve) reis.⁴⁷ De mededeling in het *Libro* 'de koning van Organa heeft als herkenningsteken een witte vlag met een groene palmboom en twee sleutels' benadert bijvoorbeeld heel dicht de op de kaart weergegeven werkelijkheid.⁴⁸

De vermeldingen van kustplaatsen in Noord-Afrika in de *Catalaanse Wereldatlas* zijn minstens zo talrijk als die aan de Zuid-Europese kusten. Nauwkeurig hebben de tekenaars het Atlasgebergte weergegeven als de barrière tussen het dichtbevolkte en goed bekende Noordwest-Afrikaanse kustgebied en de eindeloze verten daarachter. In die verten geven de tekeningen een indruk van die andere samenleving. In het westen, ten zuiden van het al genoemde GOZOLA, op een plaats die ruwweg overeenkomt met het overgangsgebied van Marokko en de Sahara, laat een tentenkamp met een Berber op een kameel zien hoezeer de cartografen op de hoogte waren van de dominante positie die deze blanke Afrikanen op de handels-

45 Zie noot 20.

46 Markham, *The book of knowledge*, met kleurenafbeldingen tussen de tekst; Marino, *Libro del conocimiento*, LXI-LXXIII.

47 Voor de verwantschap zie Marino, *Libro del conocimiento*, XXVII ff, en XLIV ff.; voor de datering houd ik mij aan de oudere datering van Markham, *The book of knowledge*, VIII, omdat de contra-argumenten van Marino aanvoert geen van allen overtuigen, met als klap op de vuurpijl haar blunder (pag. XXXVII) met betrekking tot het pauselijk resideren in Avignon.

48 Markham, *The book of knowledge*, 31; Marino, *Libro del conocimiento*, 55.

wegen door de Sahara innamen (zie afb. 1).

Uiterst linksonder op hetzelfde kaartblad ligt het meest zuidwestelijke deel van de bekende wereld. Ten zuiden van de Canarische eilanden ligt een plaats die als Buyeider wordt aangegeven en dezelfde is als Cap Buyder/Boujdour in het *Libro del Conoscimiento*.⁴⁹ Daar gekomen op zijn (denkbeeldige) reis, meldde de franciscaanse auteur: 'je moet weten dat het van kaap Buyder tot aan de Goudrivier 860 mijl is, allemaal ongewoond land'. Zijn *panfilo* ging daar niet verder; maar op het kaartblad van de *Wereldatlas* vaart net zo'n een schip met Spaanse vlag. Het was Jacme Ferer die '*per mar al riu de lor*' vertrok op de '*gorn de Sen Lorens qui es a X deagosti fo en lany MCCCXLVI*'. Wat de afloop is geweest van deze poging om de Goudrivier te bereiken, is onbekend. Zijn vertrek op Sint Laurensdag, 10 augustus 1346, is slechts dankzij de atlas gedocumenteerd.⁵⁰ Waarschijnlijk zijn de inzittenden omgekomen, zoals een halve eeuw tevoren het lot was van de gebroeders Vivaldi die in 1291 uitvoeren om een weg te zoeken naar 'de gebieden van India via de zee'.

In november van datzelfde jaar belegden koning Jaime II van Aragon en Sancho IV van Castilië een 'topconferentie' waarbij zij afspraken maakten voor een 'opdeling' van Afrika waarbij de Moulouya rivier, ten westen van de Noord-Afrikaanse stad Tlemcen een scheidslijn zou vormen; twee eeuwen voor de poging tot verdeling van de wereld in het Verdrag van Tordesillas en zes eeuwen voor de Conferentie van Berlijn in 1885, waar de Belgische koning Leopold zulke goede sier maakte en de Congo als beloning mocht incasseren.⁵¹ Het was de manifestatie van een zucht naar kennis, gecombineerd met een hang naar bezit en naar macht, die voor Afrika dramatische gevolgen zou hebben. Immers, de ontwikkeling, die er toe zou leiden dat van het 'grote land' Afrika niet langer 'tmeeste deel onbecant' zou zijn, zou dit werelddeel leiden door een lange periode van slavenhandel en kolonialisme. De spanningen sinds het behalen van de vaak zwaarbevochten vrijheid tonen bovendien aan dat de koloniale machten er niet in zijn geslaagd een eigen Afrikaans staatsvormingsproces te bevorderen, dat de terugval naar tribale tegenstellingen had kunnen verhinderen.

49 Markham, *The book of knowledge*, 28, 33; Marino, *Libro del conocimiento*, 48, 49, 51, 57.

50 R. Mauny, *Les navigations médiévales sur les côtes sahariennes* (Lisbon 1960) 96-97.

51 Fernández-Armesto, *Before Columbus*, 127-128.